

Л. П. Леська

Паэтыка смутку ў мастацкім свеце Яна Баршчэўскага

У мастацкім свеце Яна Баршчэўскага выразна прасочваюцца матывы смутку. Тужлівы настрой перайшоў да аўтара ад яго землякоў, якія “спрадвеку пакутуючы, зусім змяніліся характарам; на іх тварах заўсёды адбіты нейкі смутак і змрочная задумлівасць” [1, с.80]. “У большасці песень гэтага простага люду, як у думках, так і ў мелодыі, заўважаў пісьменнік, - “ёсць нешта меланхалічнае, і нават вясельныя песні, дзе маладым зычаць шчаслівага супольнага жыцця, маюць у сабе нейкае пачуццё смутку, як быццам яны не давяраюць будучаму лёсу ў гэтай юдолі плачу...”[1,с.86]. Але аўтар не толькі падкрэсліў адметныя рысы ў характары беларусаў, ён стварыў мастацкую канцэпцыю смутку, эмацыйная амплітуда якога прасціраецца ад меланхоліі да складанага і бясконцага адчаю.

Паэтыка смутку ў мастацкім свеце пісьменніка як асобнае пытанне вывучаецца ўпершыню, хаця беларускія навукоўцы прама, або ўскосна падыходзілі да раскрыцця гэтай шматаспектнай праблемы.

На “скрайнюю песімістычнасць”, што пляскае сабой амаль кожны твор пісьменніка” звярнулі ўвагу Н.Перкін, В.Каваленка, М.Хаўстовіч, К.Лецка. Навум Перкін патлумачыў, што гэта не лірычны смутак, “які часам спадарожнічае паэту ў жыццёвым змаганні, адлюстроўваючы хвілінную слабасць душы, роспач, выкліканую няўдачай альбо з’явай асабістага лёсу чалавека. Смуткам атэрнуты ўсе выключна творы Яна Баршчэўскага пазнейшага перыяду, уяўляючы сабой характэрную асаблівасць светаадчування паэта” [3, с.205]. З высновамі крытыка не толькі пагадзіліся і М.Хаўстовіч, К.Лецка, але і асэнсавалі першапрычыны такога сумнага бачання свету ў творах Яна Баршчэўскага. Беларускую песімістычнасць М.Хаўстовіч абазначыў як “хваробу патрыятызму” [4, с.139], якая мучыць Сына Буры, Пакутнага Духа, Янку. Героі “не знаходзяць сабе месца на Радзіме з-за гэтых сумных часоў, з-за злых духаў, якія “нашыраюць за кошт Беларусі свае ўладанні”” [4,с.145]. Тужлівае самотніцтва Яна Баршчэўскага, на думку К.Лецкі, падобнае да распачнасці біблейскага Эклезіяста”. Даследчык выразна адчуў як у рамантычным вершы “Мне нішто тут не падабаецца” “жальба ахоплівае героя, калі ён глядзіць на свет, яго, як і біблейскага Эклезіяста, не захапляюць ні прыгажосць, ні веселасць, ні багацце, ні слава” [2, с.37

]. У сувязі з такімі доказнымі прыкладамі аўтара пра разбуральную і вынішчальную сілу смутку ўзнікае пытанне: Ці заўсёды самота ў пісьменніка мае адмоўную скіраванасць? У крытычнай літаратуры падкрэсліваецца разбуральны характар “леннай” і “светасузіральнай меланхоліі” і абазначаецца дзейсны і пераўтваральны характар смутку.

Задача дадзенага артыкула -- вылучыць рухаючыя моманты ў тужлівым свеце Яна Баршчэўскага.

У творах Яна Баршчэўскага выпрацаваўся паслядоўны сцэнарый зараджэння тужлівасці і суму. Дамінантным складальнікам якога стаў момант страты, які мае багатае сімвалічнае нападзенне: страта як адрыў чалавека ад Бога, (“Страчаны Рай”, “Вернуты Рай”), страта як расчараванне ў каханні, або растанне, па розных прычынах, з дарагім чалавекам (“Пра чарнакніжніка і цмока”, “Вогненныя духі”, “Думкі самотніка”, “Ваўкалак”, “Успаміны пра наведванне роднага краю”, “Думкі самотніка”, “Лісты да Юліі Корсак”). Страта - гэта і незваротнасць часоў маладосці, і непамерная цяжкая праца, сацыяльная нястача, што прыводзяць да падрыву жыццёвых сіл і здароў’я; гэта і развітанне з родным краем (“Нарыс Паўночнае Беларусі”, “Душа не ў сваім целе”).

У апавяданні “Пра чарнакніжніка і цмока ...” Карпа, Агапка і апавядальнік у розныя перыяды свайго жыцця перажываюць страту. Першым “адышоў ад Бога” Карпа, калі вырашыў разбагацець з дапамогай нячысцікаў. Такое багацце не вечнае, яно прывяло героя да роспачы і неспакою. Ён заўсёды “быў неспакойны ў думках сваіх; ніводнаму парабку ніколі не сказаў ласкавага слова, і Агапка не магла яму дагадзіць. Яе рэдкая ўсмешка здавалася яму здэклівай.” [1, с.104]. Самота Агапкі так раздражняла Карпу, таму што смутак жагучы перарастае ў “благаснае заспакаенне”, гарманічнае суцішэнне. Нагадаем, што Агапка страціла каханага, яна не змагла збегчы са сваім любым у іншы край і быць там шчаслівай, ведаючы, што яе бацькі будуць пакутаваць і стала самотная. “Агапка ж хавала скруху свайго сэрца, каб не растрывожыць яшчэ больш бацькоў. Узяўшы ядвабныя стужкі, якія найбольш любіла, і колькі кавалкаў кужалю, што сама ткала, пайшла да касцёла і, павесіўшы ўсё гэта на абраз Прачыстае Маці, пала ніц, енчачы і заліваючыся слязьмі; і ўсе, хто быў там, таксама не маглі стрымаць слёз. Па набажэнстве выцерла слёзы і вярнулася да бацькоў са спакойным абліччам, як быццам усцешаная...” [1, с.99]. Сумнае заспакаенне Агапкі, кажучы словамі А.Яскевіча, - стала адбіткам прысутнасці “той бязмежнай Любасці, якая пануе ў Сусвеце і праяўляецца ў “звышнім нізыходжанні блогаснай энергіі Сусвету як меру за меру” [5, с.27], у той ступені, у якой чалавек здольны аддаваць, ахвяраваць, спагадаць. Агапка стала моцнай, яна жыве з нялюбым Карпаю і не спакушаецца на “нячыстыя багацці”, якімі выпрабоўвае яе злы дух. Аднойчы, калі чэлядзь пасля дзённае працы ўжо адпачывала, жанчына сядзела самотная ў пакоі і чакала мужа. “Тут знянацку, нібыта ад маланкі, святло асвятліла сцены. На Агапку нападае нейкая трывога...” [1, с.104]. У трывожных прадчуваннях гераіня ўваходзіць ва ўяўляемы свет, свет найвышэйшых існасцяў, яна самотна заглыбляючыся, зрабіла прарыў у трансцэндэнтнае і трывога, сполах, умоўна кажучы, дае Агапцы “новае жыццё”, “жыццё пасля жыцця”. Апавядальнік узгадвае, як пасля неспакойных спатканняў з нячысцікам, Агапка “колькі гадоў жыла пры бацьках, ад смутку і сполаху ўвесь час

хварэла. Пасля смерці бацькоў, яна згасла, як свечка. Няхай пануе на небе. У сваім дабрачынным і цнатлівым жыцці была яна прыкладам усім кабетам нашае ваколіцы. Хоць і было гэта даўно, аднак і цяпер, дзе яна са слязьмі палівала кветкі, зелянеюць вішні і яблыні, і краскі тыя кожную вясну найпрыгажэй цвітуць, дзяўчаты ў святочныя дні плятуць з іх вянкi і аздабляюць абраз Прачыстае Маці...” [1,с.109].

Самаахвярнасць Агапкі наблізіла яе да Прачыстай маці і страта стала ўзнагародай. Жанчына набыла Жыццё пасля сваёй смерці, а Марка (“Ваўкалак”) і Альберт (“Вогненныя духі”) яшчэ пры жыцці “памёрлі для свету”. На пачатку апавядання пра Марку-ваўкалака пісьменнік заўважае: “У адной мясцовасці, недалёка ад горада Невеля жыў селянін; ведалі яго суседзі, і іншыя памятаюць, зваўся Марка; дзіўнае было ягонае жыццё; ніколі не бачылі яго вясёлым, заўсёды маркоціўся, быў неспакойны, быццам штосьці страціў; любая грамада была яму не да душы. Калі людзі ідуць на кірмаш, пагуляць, паскакаць або збіраюцца ў вольны дзень на ігрышча ў карчму, дык ён самотны, заўсёды ці то ў хаце, ці-то блукае дзе-небудзь у полі - задумлівы і журботны.

“Сёй-той пытаўся ў яго, чаму ён такі, і заўсёды Марка адказваў:

-- Шмат я пакутаваў. Нішто мяне на свеце не займае. Памёр я для свету.” [1, с.127]. Адпраўным момантам для “памірання Маркі” стала страта каханай Алены. Малады чалавек упадабаў дзяўчыну і яна мела да яго прыхільнасць, але пыхлівы і багаты Ілля паслаў сватоў да Алены, па загаду пана дзяўчына вымушана ісці замуж за нялюбага. Вяселле Алены і Іллі было самотным для Маркі, “Уся гэтая веселосць наводзіла нудоту” на героя, Ілля прыкмеціў Марку і толькі са здэклівай усмешкай глянуў на самотніка. Пасля да Маркі падшоў Арцём і кажа: “--Чаго сумуеш? Выпі са мною гарэлкі і будзем весяліцца, як і іншыя, -- бярэ мяне за руку і цягне да стала з поўнымі бутэлькамі і закускаю. Не адмовіўся я ад запрашэння. Мы выпілі па два кілішкі гарэлкі. Тут нехта незнаёмы, гледзячы на мяне збоку, сказаў з усмешкаю:

-- Ну цяпер ён паскача!

Арцём раптоўна мяне пакінуў, узяў сваю дуду і пачаў іграць, а на мяне напаў яшчэ большы смутак” [1,с.128]. Сумныя прадчуванні ў хуткім часе пачалі спраўджвацца. Марка паступова пераўтварыўся ў ваўкалака. Ён бег праз пушчы і дзікія пустэчы ..., хацеў заплакаць над сваім няшчасцем—жахлівае выццё вырвалася з ... грудзей” [1,с.129]. Жывучы ў звярыным абліччы, Марка пачаў помсціць людзям. Ён выкраў малую дачку Арцёма, думаючы, “няхай і ён паенчыць над стратаю свайго дзіцяці!” [1, с.130]. Смутак Маркі спараджае цэлы шэраг распачных адчуванняў і ўспамінаў: “на доччын голас бяжыць бацька і ў распачы кліча на дапамогу.... Хутка хаваюся ў пушчы, нясу сваю здабычу ўсё далей і далей у глыб лясоў; і там , адкуль малая ўжо не вернецца сама дахаты, кідаю яе. Яна доўга ляжыць непрытомная, а калі ачнулася, крычала,

блукуючы па лесе, распачным голасам. Яе лямант і плач гінулі сярод густых соснаў і ялін і я, цешачыся помстаю, пакінуў яе ў лясной пустэчы.... “[1, с.130]. Але задаволенасць Маркі сваім учынкам была нядоўгаю, напаў на яго нязносны смутак, ён зразумеў, што помстаю не супакоіш пакуты.. “Дзе б ні быў – усюды не даюць мне спакою бацькава распач, лямант пакінутае ў лесе дачкі і сабакі, што гонячыся за мною, раняць зубамі да крыві...” [1, с.131]. Нават знаходзячыся каля самотнай хаціны чараўніцы Акіні, Марка не знайшоў супакоення, толькі добрыя ўчынкі, дапамога людзям паспрыялі герою ізноў стаць чалавекам. У сваім пакрыўджаным абліччы Марка выратаўвае дзіця Алены. Ён дагнаў ваўка, адабраў яшчэ не пакусанае дзіця, вярнуў яго матцы. “Суседзі, што прыбеглі на ратунак, дзіваваліся з усяго гэтага, а я ўцёк у лес.

-- Нейкае прыемнае пачуццё і ціхамірнасць ахінулі мяне пасля гэтага здарэння. Я лёг пад дрэвам і заснуў у салодкіх мроях. Вярнуўся ў сне ў сваю маладосць, і так мне было лёгка, што, як птах, пералятаў з месца на месца...”[1, с.134]. Марка бачыў прыгожы сад, затым пераляцеў у нейкую дзікую пустэчу ... , там сустрэўся з Волатам, з якім узышоў на ўзгорак, дзе была магіла. На ёй стаяў драўляны крыж, а непадалёку тырчала ўбітая ў зямлю рыдлёўка. Волат згадвае мне адкапаць магілу і дастаць адтуль мерцвяка. Ахоплены страхам, выконваю ўсе Волатавы загады, дастаю з зямлі велізарны шкілет

-- Гэта будзе тваё цела, -- гаворыць мне велікан. – Мусіш плакаць у ім, пакуль не паклічуць цябе да новага жыцця...

Я дрыжаў увесь ад страху, прасіў, каб даў мне спакой, але Волат моцна штурхнуў мяне, і я ўпаў на велізарныя грудзі шкілета, а разам з ім -- у яму. Барукаючыся са смерцю, я прагнуўся.

Бачу я—чалавек Волатка тая самая, якую я надзеў колісь, ідучы на Аленіна вяселле. Не верыў, што гэта было на яве. Баяўся скрануцца з месца, абы толькі не зніклі такія салодкія мроі. Доўга быў я ў задуменні, падняў вочы да неба і дзякаваў Богу, што ўратаваў мяне ад гэтага жаху.

Падняўся я з долу з невыказнаю радасцю. Здавалася мне, што ўсе дрэвы і птушкі віншавалі мяне з новым жыццём . О, як соладка спазнаць міласэрнасць Божую!”[1,с.135].

У фінале апавядання Марка перажыў бяззмежную радасць. Але ж чаму ён так і застаўся сумным? Верагодна ад таго, што ўсе выпрабаванні гэтага свету ён ужо зведаў, спасціг і цяпер яго вабіць да сябе святы небасхіл, новы свет.

Праявы смутку ў Баршчэўскага адрозніваюцца па свайму паходжанню і кіраванасці.

Літаратура

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Баршчэўскі. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 1998.- 480 с.

2. Лецка, К.І. Вытокі і генезіс беларускага рамантызму XIX стагоддзя: Манаграфія / К.І.Лецка. – Гродна: ГрДУ, 2003.—370 с.
3. Перкін, Н. Літаратурная спадчына Яна Баршчэўскага і Яна Чачота // Перкін Н. Абсягі думкі. Мн.,1980.
4. Хаўстовіч, М.В. На парозе забытае святыні: Творчасць Яна Баршчэўскага. / Хаўстовіч М.В. - Мн.: ВТАА “Права і эканоміка”, 2002.
5. Яскевіч, А.С. В.Каратынскі: ля вытокаў нацыянальнай лірыкі і эстэтыкі / Алесь Яскевіч // Полымя. – 2008. - № 5. – С.142-159.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Жыццёвыя пуцявіны збліжаюць Марку з Альбертам з апавядання “Вогненныя духі”. Альберт як і Марка старціў каханую, ён расчараваўся ў Мальвіне, якая бачыла шчасце ў багацці, у грашовых набытках, а не ў шчырых пачуццях і адданасці іншаму чалавеку. Але ў адрозненне ад Маркі, які праз пакуты і ачышчэнне наблізіўся да Бога, спазнаў радасць Боскай міласэрнасці, Альберт, наадварот, расчараваўшыся ў каханай і ва ўсім свеце, дзе толькі “балбочуць пра веру і міласэрнасць”, страціў Боскую апеку, заглыбіўся ў “цяжкі смутак”, які змяніўся распаччу.

Нагнятанне цяжкіх адчуванняў Альберта суправаджаецца рухам у прасторы, спачатку Альберт ходзіць самотны па полі. Нарэшце трапіў у густы лес; там, блукаючы ў ценю высокіх ялін, ад цяжкага смутку прыйшоў да распачы.” [с.184]. Вобраз поля асэнсоўваецца намі як прастора, якая чыстая і дае свабоду выбару герою, альбо маліцца і просіць дапамогі ў Бога, альбо звяртацца да нячыстага духа. Нагадаем як самотная ходзіць па полю Агапка (“Пра чарнакніжніка і цмока”) перад ёй стаяла пытанне, альбо быць шчаслівай самой у далёкім краі, а бацькі будуць у пастаянным клопаце, альбо ахвяраваць сабою дзеля заспакаення родных. Зрабіць правільны выбар Агапцы дапамагла малітва, зварот да Бога, а Альберт, наадварот, -- выклікае нячысцікаў. Альберт меў шмат грошай, каштоўных рэчаў, але сапраўднай радасці і асалоды ён не адчуваў. “Прайшло колькі гадоў; ад усіх гэтых празмернасцяў малады чалавек захварэў. Раскоша, якую піў поўнаю чарай, зрабілася яму няўсмак, і ўсюды нечакана пачаў сустракаць горыч, трывога і смутак пасяліліся ў яго багатых салонах..., неспакой і меланхолія штодзённым цяжарам ляжалі на яго думках.... (191). У хуткім часе Альберт памёр.

Душа акунулася ў смутак і ў Пакутнага Духа. “Калі мяне падманулі надзеі і душа акунулася ў смутак, здалося мне, што лятучае зелле, якое прыносіць спакой і шчасце, можна знайсці толькі на могілках; марачы пра яго і шукаючы тую кветку, часам да ночы, як вурдалак, блукаў, я між магіл, думаў пра духаў, зайздросціў іх шчасцю і спакою, -- саграшыў, ах! І, можа, той грэх атруціў кроў маю, расхвляваў нервы, страсянуў усю маю натуру, у цяжкай немачы цела напружыўся слых і вочы зрабіліся, як вочы духа. Бачу і чую далёка—жахлівая хвароба! Не могуць яе трымаць, мяняю свае абліччы і не знаходжу палёгкі...” [].

Настрой героя стане больш зразумелым, калі параўнаць яго з Агапкай з апавядання “Пра чарнакніжніка і цмока...” і Сіратой з драматызаванай паэмы “Жыццё Сіраты”. Агапка і Сірата наблізіліся да Боскага свету. Пасля смерці Агапкі, на тых месцах, дзе яна распачна плакала, выраслі кветкі, якімі дзяўчаты аздабляюць абразы Божай маці. Сірата з дзяцінства была пазначана лёсам, яна рана страціла бацькоў, пакорліва прыняла крыж наканаваных выпрабаванняў і цяжкіх цяжкасцяў, аб якіх сімвалічна сведчылі і Дух памерлай маці і Музыка сваёй песняй:

Светлы час ніхто не верне.

І спаткаеш толькі церні.

Ах! Жыццёвыя дарогі
Цернямі скрываюць ногі.
І атруцяць сэрца яды —
Земны лекар не дасць рады.

Толькі ў небе лекар можа
Вылечыць цябе, нябожа.
Над цярноваю каронай
Зорка там слязой бяссоннай [363].

Прароцтвы Музыкі збыліся, аб гэтым гаворыць селянін: “Цела сіраты нашае пані, ужо скончыла сумнае сваё жыццё. Так, інтрыгі злых людзей звялі яе ў магілу, адразу пасля замужжа звар’яцела, заўсягды ёй перад вачыма трылузіліся нейкія зоркі, бесперачынна пра іх казалі й спявала, мела таксама звычку адыхаць ад гэтага зёскі, дзе ёй было прызначана жытло, каб на полі альбо ў лесе маліцца ў самоце. Гэтага вечара пайшла сама адна ў двор, дзе жылі і каля іхныя бацькі, а цяпер іхны муж, што ў сэрцы Бога не мае, там яна не знайшла сяброў, вяртаючыся пазной парой, прыйшла да крыжа, які стаіць пры дарозе, кленчучы й молячыся скончыла жыццё сваё” [402]. Сірата перайшла ў новае прасторавае вымярэнне, дзе жывуць Анёлы і святыя. Радасць новага жыцця гераіня набыла праз какуты, ачышчэнне і шчырыя малітвы ля крыжа.

Скончылася тлумнае зямное жыццё Сіраты, яна пазбавілася цяжкай цялеснай абалонкі, а дух гераіні ўзвысіўся ў вечным трыумфе, “там гарыць над чалам з зор жывая карона” [с.402]. Радасць гераіні драматызаванай назмы “Жыццё Сіраты” блізкая па свайму паходжанню да ўзвышаных адчуванняў, якія перажыў дзед Гараська з апавядання “Стогадовы стары і чорны госць”. Стогадовы стары быў шчырым вернікам і за сваю адданасць быў адзначаны Богам, ён ведаў час сваёй смерці. У апошнія хвіліны жыцця душа Гараські адведвала сваіх аднавяскоўцаў. Як прыгадвае апавядальнік: “прыйшла маркотная восень. Доўгімі і цёмнымі вечарамі ўся наша сям’я, сабраўшыся пры лучыне, рабіла тое, што адпавядае гэтай пары года. Мой бацька плёў нерат, кабеты пралі, а я гнуў абручы да розных бочак. У часе работы пачалася гаворка пра старога Гараську.

--Чаму гэта, --сказаў мой бацька, -- Гараська так даўно не быў у нас? Добры стары, калі з ім размаўляю, час ляціць хутка і прыемна. О! Як бы я хацеў, каб ён прыйшоў да нас—барзджэй мінуўся б гэты восеньскі вечар.

Ледзь сказаў – так бачым дзіва дзіўнае: дзверы не адчыняліся, а Гараська стаіць пасярод хаты. Са страхам глядзім на яго. Ён стаіць моўчкі і нерухома, твар яго смутны і выказвае штосьці незразумелае, уся постаць лёгкая і, здаецца, вышэйшая, чым зазвычай. З кожнай хвілінаю ён робіцца ўвачавідкі лягчэйшы і танчэйшы і растае ў паветры ... [257]. Перапалоханя суседзі адведзі дзеда Гараську, які і патлумачыў незразумелыя відовішчы. Ён раскажаў, што гэта яго душа адведвала блізкіх знаёмых, а дух лётаў па тых ваколіцах, дзе прайшлі гады жыцця. У апошнія хвіліны жыцця дзед Гараська быў сумны, задумены, але хутка ён адчуе бязмежную радасць райскага існавання, бо “ужо ноч і зоркі свецяцца на небе” [...]

У апошніх, “напаўпразрыстых цялесных выяўленнях” Гараська быў сумны. Сум героя ўспрымаецца як засяроджанасць перад новым жыццёвым этапам, які набліжае чалавека да вечнасці, да Бога.

Літаратура:

1. Баршчэўскі Я. Выбраныя творы / Укладанне, прадмова і каментарыі М.Хаўстовіча – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1998. 480с.
- 2.Лецка К.І. Вытокі і генезіс беларускага рамантызму XIX стагоддзя: Манаграфія / К.І.Лецка. – Гродна:ГрДУ,2003.—370с.
- 3.Перкін Н. Літаратурная спадчына Яна Баршчэўскага і Яна Чачота // Перкін Н. Абсягі думкі. Мн.,1930.
4. Хаўстовіч М.В. На парозе забытае святыні: Творчасць Яна Баршчэўскага. / Хаўстовіч М.В. - Мн.: ВТАА “Права і эканоміка”, 2002.
5. Алесь Яскевіч В.Каратынскі: ля вытокаў нацыянальнай лірыкі і эстэтыкі / Алесь Яскевіч // Палымя. – 2008. - № 5. – С.142-159.

1.Садовников А.Г. Концепция меланхолии в художественной системе сентиментализма и творчестве В.А.Жуковского. Автореф. Дисс на соиск. Учён. Степени канд. Филологических наук. Нижний Новгород, 2009, 25с.

2.В.Жуковский. О меланхолии в поэзии и жизни // В.А.Жуковский-критик / Сост. Ю.М.Прозорова. – М.: Сов.Россия, 1986, с.190-199.

3. Котляревский Н. Мировая скорбь в конце XXIII и в начале XIX века.—СПб, 1910.

4. Китанина Т.А. “Двойник” Антония Погорельского 1810-1820-х годов.- Автореф, дисс на соиск учён степен. Канд филолог. Наук, Санкт-Петербург, 2000.

Литературная энциклопедия терминов и понятий / По ред А.Н.Николюкина. Институт науч. информации по общественным наукам РАН. –М.: НПК «ИНТЕЛВАК» , 2001. – 1600с.

5. Виноцкий И.Ю. “Русская меланхолическая школа” конца XVIII-нач. XIX веков и В.А.Жуковский- автореф. На соиск. Учён степени кандидата филолог. Наук.- М.,1995

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ